

КИЇВ

KYIIV

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

1964

ЛИПЕНЬ
СЕРПЕНЬ

4

JULY
AUGUST

K Y I W

4800 N. 12th St.
Philadelphia 41, Pa.
Tel GL 7-0527

UKRAINIAN LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly
Publisher & Editor B. Romanenchuk, Ph. D.
Subscription in U.S.A. \$3.00 per year
Abroad \$3.30; Single copy: \$0.50, (\$0.55)

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

№ 4. (85).

JULY-AUGUST

VOL. XV

З М І С Т

1. Б. Антонич/Шевченко _____	105	8. Б. Романенчук/Шевченківські лауреати. 1. М. Тихонов _____	127
2. А. Височенко/Комісаря остан- ній день, оповідання _____	105	9. М. Тихонов/Україна _____	132
3. Л. Безкровний/Кобзареві _____	110	10. Огляди і рецензії:	
4. Л. Михайлова/Спогади про Симона Петлюру _____	111	С. Радіон/В. Наддвіпрянець: На літературному базарі _____	133
5. М. Гармаш/Поезії _____	115	І. К-ий/В. Волков. Довбуш _____	134
6. Т. Залеський/Шевченко і Галичина _____	117	Н. І. Пазуняк/Я. Острук. Оля _____	135
7. М. Рильський/Балада Шевчен- ка „У тієї Катерини” _____	121	С. Радіон/М. Чиж. Жінка й дитина в ССРСР _____	136
		С. Радіон/П. Шумовський. Остріг _____	136

На пресовий фонд „Києва” зложили:

Вп. Мгр. О. Смаль _____	3.00	Вп. Д. Хомань _____	2.00
Вп. В. Брикович _____	2.00	Вп. М. Листок _____	2.00
Вп. М. Савчин _____	0.40	Вп. Б. Стефанович _____	3.00

Щиро дякуємо шановним жертводавцям за підтримку журналу.

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

Друкарня Видавництва Миколи Денисюка

Printed by Mykola Denysiuk Printing Company

КИЇВ

ЖУРНАЛ
ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ, МИСТЕЦТВА,
КРИТИКИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Виходять що два місяці

Видає й редагує Б. Романенчук

Ч. 4 (85).

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ, 1964

РІК ХУ

Богдан Антонич / ШЕВЧЕНКО

Не пишний монумент із мармуру Ти залишив по собі,
Коли туди відходив, звідкіля немає вороття.
За бронзу й мідь тривкіше слово — і, як завжди сонце сходить,
І не цвітуть свічок лілеї молитвами забуття.

Не тихне сторож вишні — соловейко в місяця пожарах,
Дівчата не вмовкають, і зозулиним весіннім чарам
Все піддане. Земля і на землі закон зростання й крові.
Змінливість вічна і трива незмінність прав і справ.
Країна, що над нею місяць грає, як і грав,
Волошково, пшенично, черешнево, вільхово, вербово.

Не тихне клик чайний над лиманами, що в них заснули
Вітри завмерлих бур, немов стяги потоплених човнів,
Де сплять сповиті у китайку, у червону, дні минулі,
І море морщить хвилі, наче людські чола наглий гнів.

Це Ти сто літ показував мету і шлях стовпом вогнистим,
Ми вирости у спадщині Твоїй, як в сьайві сонця листя,
У куряві воєн, у мряці буднів час Тебе не зрушив.
Твоє наймення, мов молитву, кладемо на стяг,
Бо знаємо, що, мов тавро, понесемо в життя
Печать Твоїх палючих слів, що пропекла до дна нам душі.

А. Височенко / КОМІСАРА ОСТАННІЙ ДЕНЬ

Ще дотлівали згарища недавньої війни, а розсіяні і до кінця не подолані залишки її, блукаючими спалахами виринали то тут, то там на Україні. В самому стародавньому Києві чимало високих будинків, замість дахів, мали потворно роззявлені пащі, обгорілі, вкриті густим шаром сажі — дошкульні сліди вибухлих набобів. Поза містом, в руїнах лежали мости, залізничні споруди, заміли млини, цукроварні, вилюднілі спустошені економії. З краю в край землі-терпимиці сновигали різні каральні, продовольчі та

загороджувальні загони; вони хотіли сліпої покори від українського села, і хліба, безліч хліба для червоної Москви. Село ж, по-нуро найжачилось, відбивалось самотужки чим і як могло. Запах диму вітчизни не визначався тоді приємністю.

Той дим, здавалось, повною силою вдерся сьогодні сюди, до чудом збереженої залі в пухнастих килимах; з м'якими розлогими кріслами на позолочених ніжках; при блискучих, візерункових столиках, застелених мереживом; прикрашеної картинами знаних фахівців пензля.

Тут мова йшла про мистецтво, точніше про театральне. Отож не диво, що серед присутніх можна пізнати відомих всій Україні діячів сцени, чії світлини дбайливо вирізують з журналів на пам'ять численні прихильники їхніх небуденних талантів. Та вони, справжні творчі працівники, на цій нараді виконували тільки допоміжні ролі. Мало чим вирізнялося від їхнього і становище офіційного представника партії в справах культури, середнього зросту, жвавого, чорнявого інтелігента, на прізвище Лазоришак. Останній, хоч і головував на засіданні, але рішальне слово належало не йому. Повним, неподільним господарем відчував себе тут Філька Череп — комісар від матросів Чорноморської флотії.

Він прийшов сюди від руїн і згарищ, від полків, що поновно кинули Україну в московське ярмо, від свавільних дикунських ватаг, які нищпорили по селах. Одним словом, він герой революції, він переможець. Таким, принаймні, Філька Череп уявляв тоді сам себе і таким його вважали тоді всі інші, непосвячені в таємниці дальшої політики комуністичного Кремлю.

Матросський комісар добре вигавкався на незліченних мітингах часів громадянської війни, тому виголосити промову з першого-ліпшого питання, було йому раз плюнути. Плював він і тут, крізь зуби, на пухнасті килими, перед зібраними мистцями.

Вимовно торкаючись кобури мавзера, Філька Череп підносить кулака над головою, владно виголошує:

— Ми вимагаємо все ставити на попа! — Тут комісар перед присутніми, для пояснення, випростовує з кулака великого пальця, креслить ним у повітрі замашне коло. Отже, „на попа”, має означати сторч.

— Мистецтво так само мусить перекрутитися догори дригом, інакшого ми не хочемо. Революції потрібний новий театр, зовсім несхожий на буржуазний. Нашій братві не показуйте нічого такого, що не диха одними легенями з полум'яною сучасністю, бо перестріляємо всіх акторів! . . .

Гострі вирази самовпевненого матроського ватажка камінням падають на голови майстрів сцени. За винятком одного, всі вони їдять похнюплені, зажурено дивляться собі під ноги. А той один, з цікавістю приглядається до постаті, до рухів комісара, уважно прислухається до кожного його слова.

Закінчивши говорити, Філька Череп неквапливо сідає в крісло, з-під лоба дивиться на своїх слухачів і тут зустрічається з сміливим, допитливим поглядом гарного, доволі ще молодого чоловіка.

— Хто він? — Зацікавлюється і собі впливовий матрос, але тут до нього звертається розгублений Лазоришак

— Що б ви хотіли побачити та почути на сцені?

Філька Череп відкидається на спинку крісла, повагом промовляє:

— Гармошку, розтягнуту на всю Іванівську, співи з присви-стом, танці з підскоками, шукаря, який би ковтав вогонь та го-стрі ножі, а наостаток гумориста, щоб реготати до упаду.

— Для них потрібно влаштувати естрадний концерт, — з полегшенням стверджує художній керівник опери.

— Не можна, Наркомвоєн¹⁾ вимагає показати матросам кля-сичну річ.

— Та вони ж нас постріляють, Господи! — Розпачливо стогне славетна драматична артистка.

**

Тих днів у Києві відбувалися дві події, що хоч по-різному, але кожна з них притягала до себе увагу місцевого громадянства. В історичному українському місті віч-на-віч зустрілися разючі протилежності сучасної доби, без можливості розминутися.

Всеукраїнський з'їзд матросів випинав назовні перемогу боль-шевицької Москви, здобуту в руїнах, в пожежі, в крові.

Постава театру „Березіль” інсценізації поеми Тараса Шев-ченка, патріотичних „Гайдамаків”, це, з власного попелу, знову поставав український Фенікс, вічно молодий, вічно привабний.

Вони зіткнулися в Києві, де відразу виникло, впроваджене революцією питання: хто кого?

Звичайний громадянин не мав жодного сумніву — матроси розженуть театр „Березіль”, а його керівник, Лесь Курбас, пев-но ще накладе головою.

Ніби для прискорення свого останнього акорду, Лесь Кур-бас пішов на нараду до Лазоришака. Там побачив відпоручника з'їзду матросів, комісара Фільку Черепу. Незрівняний режисер з віддалі вивчав його довго, наполегливо, всебічно.

Коли славетна драматична артистка розпачливо простогнала: „Та вони ж нас постріляють, Господи!”, а Філька Череп глузуливо розсміявся, тієї ж хвилини в залі пролунав твердий голос Кур-баса:

— Гарзд, я поставлю матросам „Гайдамаки” Тараса Шев-ченка!

... Заля спорожніла, тепер тут тільки двоє — Лазоришак і режисер „Березоля”.

— Що вас спонукало подати свою пропозицію? Я мав на-мір переконати представників російського театру дати учасни-кам з'їзду п'єсу Горького „На дні”.

Лазоришак явно невдоволений, подратований. Він є партій-ним наглядачем над „Березолем”, тому, в разі провалу „Гайда-маків”, побоюється за своє власне становище в керівній верхівці міста.

Лесь Курбас рішуче заперечує:

— Вони й так перебувають на самому дні. Їх треба витягти звідти.

— Кого, матросів? — Гидливо кривиться інтелігентний пар-

1) Народній комісаріят військових справ.

тійний діяч. — Ви ж бачили сьогодні їхнього комісара? Хіба такому потрібні світло, культура, високі почуття?

— Бачив, — стверджує Курбас, — добре надивився на нього. То стихія, яку можна повернути куди хочеш.

— Найтемнішою демагогією, а не чистим мистецтвом.

— Поверне вогненна сила Тараса Шевченка.

Та Лазоришак не здавався:

— Матрос схиляється тільки під вогнем мавзера.

— Бог не видасть, свиня не з'їсть, — відповів приказкою, а тоді енергійно додав: — У душах цих заблуканих овець треба робити революцію! — Лесь Курбас притис у попільничці недокурку цигарку.

**

Делегати Всеукраїнського з'їзду матросів по береги вивпили приміщення колишнього Соловцовського театру. Ніхто з них не знімає тарілчатих безкозирок, ніхто не розлучається з важкими револьверами, що звисають до самих колін. Курять махорку, лузають насіння, перегукуються між собою від партеру до гальорки. То тут, то там несподівано з'являється Філька Череп в супроводі трьох матросів з крісами в руках. З гущі глядачів вони витягають нечисленних, підхоплених на вулицях, подруг військових. До кожної витягнутої, Філька Череп суворо звертається:

— Квитка маєш?

Та, ніяково мовчить. З гурту сусідів хтось кидає жарт на зразок:

— Помацай її з ніг до голови, може вона сюди бомбу принесла?

Скрізь зривається шалений регіт, з верхніх ярусів кричать:

— Давай до нас її, тепліше буде! . . .

. . . З директорської льожі незвичайну аудиторію пильно спостерігає Лесь Курбас. Думки його крутяться довкола одного питання: — прорізав, чи ні?

Великий режисер добре знав, що переважну більшість учасників з'їзду становлять матроси українського походження. Підступний ворог покалічив їх душі, знівечив їхню психіку. В такому звихненому стані, облутав цих людей облудними гаслами, а зрештою, перетворив на вірних виконавців своїх потворних задумів.

— Ось, скинути полуду з очей, дістатися до глибинних тайників серця і розуму матросів, кинути там на розпал хоч одну іскру з національного полум'я — таке завдання поставив перед собою Лесь Курбас.

Тут же, в директорській льожі, неспокійно йорзається на сидінні Лазоришак. Схвильований до крайности, шепче на вухо керівникові „Березоля”:

— Не можу навіть уявити, чим все сьогодні скінчиться!

**

На сцені — страждає Україна в минулому, поза театром — в сучасному.

— Чи останнє зрозуміють одні з спричинників повторного не-

щастя своєї Батьківщини, які зараз дивляться „Гайдамаків”? Шевченку — допоможи, нечутно благає Курбас.

Геніяльний поет, блискучий режисер, вийнятово здібні актори зробили мистецьку річ відчутно реальною, життєвою, живою, хвилюючою. Дія непомітно переходила через рампу, через оркестру, щоб полонити всіх присутніх у залі. Глядач поволі забуває хто він, бо думками зріднюється з виставою, цілком втілює себе в когось з героїв. Тоді він, глядач, уже не дивиться, а уявно бере участь у видовищі, при чому само воно в його свідомості перетворюється на конкретну дійсність.

Тепер ніхто в залі не курить, не смітить насінням, не розмовляє. Більше того, ніхто не шелехнеться; тисячі очей — один суцільний зір, тисячі сердець — один суцільний ритм.

Україну, її нарід, її святині-церкви зневажують, плюндрують, безцестять люті вороги. Останні соки з уярмлених людей витискає чужа влада, численні розгнuzдані харцызьки тієї влади, навіть чужий шинкар. Кров'ю-живицею українською наливаються супостати; вона їх збагачує, вона дає їм змогу розкошувати. В тяжкій кормизі стогнуть знедолені кріпаки-селяни.

Модерна сцена не стоїть на місці, а в міру потреби — обертається. За конжним рухом — змінюються декорації — у формі легеньких конструкцій, додаються інші персонажі, виникають нові події. В такий спосіб, без перерви, швидко подається багато матеріялу в часі й просторі. Глядач все те схоплює з непослабним інтересом, глибоко занурюється в сюжет та ідею твору, починає просто дихати ним. Тоді в нього зникає почуття різниці між умовним і реальним, тоді він, непомітно для себе, зливається з акторами, з текстом автора, з задумом режисера, з цілою виставою. Між іншим, це новаторство в українському театральному мистецтві запровадив, досконало розвинув та оформив саме Курбас.

Тим часом на сцені починають піднімати голови борці за волю України, вже блискають їхні ножі. Ще більше лютують чужинецькі загарбники, пихаті розбишаки-конфедерати. Вогнем і мечем, в ріках крові знищують все, що українське. Грабують, мордують невинних людей, гвалтують жінок і дівчат, палять села і... бенкетують.

Так було колись, але так є й сьогодні. Оці матроси, що дивляться Шевченкових „Гайдамаків”, такі ж конфедерати, тільки не Варшави, а Москви, тільки не польського, а, нажаль, українського походження, подібні до яничарів.

... У перебігу вистави явно критична хвилина: — кому симпатії віддадуть ці незвичайні глядачі патріотичного українського твору? На чий бік вони стануть зараз — на бік борців за самостійну Україну, чи на бік її поневолювачів? Або-або; або залишаться вірними собі до кінця, або могутнє племенисте світло незабутнього Кобзаря таки дістанеться до глибоко захованих, омертвілих тайників їхніх істот і покладе там гарячу національну іскру?

Черговий раз обертається сцена. Розгнuzдані конфедерати вриваються до хати титаря. Чесна, порядна українська людина зазнає неймовірних тортур:

— Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили: нема,
Нема ні слова.

— Мало муки,
Давайте приску. Де смола?
Кропи його. Отак. Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо? . . . І не стогне!
Завзята бестія. Стрівай!
Насипали в халяви жару . . .
„У тім'я цвяшок забивай!”

Далі дія вийшла за текст поета Шевченка і за задум режисера Курбаса.

Серед теміні, присутні в залі не побачили, а почули, як щось з верхнього ярусу тяжко гупнуло на підлогу партеру і в ту ж мить несамовито закричало:

— Братішки! Наших б'ють!

Враз із вигуком пролунав револьверний постріл.

Всі глядачі, від низу до самої гори приміщення, блискавично зриваються зі своїх місць. Шалені стрибки, крики: „вперед!”, „в атаку!”, „ура!”, рясна стрілянина . . . „братішки” вчвал несуться до сцени бить „конфедератів”.

Артисти прожогом тікають геть, — далеко за лаштунки. Скрізь в театрі дають яскраве світло. Курбас та Лазоришак кидаються заспокоювати лютих у гніві матросів. Останніх спинити не легко . . . Так титарю і не довелося впасти мертвим . . .

Наступного дня з'їзд матросів надіслав артистам „Березоля” три вантажних авта харчів. Передаючи, в ті роки такий надзвичайно цінний подарунок, Філька Череп з глибоким зворушенням тряс руку Леся Курбаса:

— Ви вчора перетворили мене в справжню людину, досі я був темний баран, що садив рогами скрізь, куди його тільки пхали.

— Не мені дякуйте, а йому, — помахом голови чудовий режисер вказав на портрет духового велетня України. Про себе Лесь Курбас зафіксував:

— Найщасливішим у моєму творчому житті — став комісара останній день.

Леонід Безкровний / КОБЗАРЕВІ

Розтавали зорі в ранньому промінні
З-за гаїв безмежних ранок задзвенів,
Йому не терпілось, вийшов із хатини
Глянути на велич запашних ланів.
Вийшов подивитись на безкрає поле
Там почути ніжний жайворонка спів,
Може він там знайде загублену долю
І втрачену юність вже минулих днів.

Йшов . . . Неначе тіні йшли у поле люди,
Матері нещасні несли немовлят,
Сльози безнадійно капали на груди,
А уста шептали: доленько моя.
А позаду плентавсь осавул з нагаєм
Підганяв залекло тих, хто відставав,
Десь чумацька пісня плакала під гаєм
А сліпий під тином про Богдана грав.
Враз під небесами струни забриніли,
Понеслася пісня над лани, гаї,
І серця нещасних ніжно полонила
І Тарас промовив: О, брати мої! . . .
Згадав про холодне сонце Петербургу
Про рабів в кайданах, сіромах братів,
Про піски гарячі степів Оренбургу
Про знущання дике ненажер катів.
Роки йшли . . . Народи повставати грізно
Кликало до бою слово Кобзаря
Що життя віддав він за свою вітчизну
Запаливши вічну свободу зорю.

Любов Михайлова / СПОГАДИ ПРО СИМОНА ПЕТЛЮРУ

Полтава 1915 років була губерніяльним містом з кількатисячним населенням. Це місто завдячувало свою красу найбільше зелені. Воно, можна сказати, потопало в садах і квітах! Найбільші сади були Манастирський та Городський. Був ще парк, через який пробігала головна вулиця Олександрівська, а в ньому був менший шведський пам'ятник, великий стояв на місці Мазепинських боїв. Пишалася Полтава театром ім. М. В. Гоголя. Постійного ансамблю в Полтаві не було, але приїжджали різні ансамблі. Особливо захоплював полтавців ансамбль українських корифеїв, який очолював М. Кропивницький. Пишалася Полтава й домиком І. Котляревського та тим, що жили ще в ній українські письменники: П. Мирний, М. Старицький і В. Короленко. Було в Полтаві багато шкіл: гімназії, Інститут шляхетних дівчат, Кадетський корпус, Духовні училища та Духовна Семінарія. До Семінарії приходили учні, що закінчили 4 класи Духовного училища, і вчилися 6 років. По закінченні Семінарії ставали кандидатами на священників.

Симон Петлюра вчився в Духовній Семінарії. Мав він глибокий ліричний тенор. Співав у семінарськiм хорі, який провадив диригент Попадич. Коли був у шостій класі, то часом заступав диригента в церкві на богослуженнях. Семінарський хор славився не тільки в Полтаві, але і в околицях. Хор притягав маси людей до семінарської церкви — особливо молодь. Семінарія була місцем, де кипіло українське життя. Українські гуртки засновувалися й по інших школах, але Семінарія вела перед, а в ній головним проводирем був С. В. Петлюра. Між іншим, він збирав своїх однокласників та інших і під неділю пізніми вечорами виїздили човнами на річку Ворскло і голосно дискутували та співали; співали так гар-

но, що й на берегах молодь слухала. А багато дівчат-гімназисток потайки зникало з інтернатів, наймали човни, щоб тільки слухати тих співів. Заспівачем найчастіше був С. Петлюра. Але недовго молодь тишилася його присутністю.

Симон Петлюра належав до Революційної Української Партії (Р.У.П.). В 1901 р., коли делегація Р.У.П. приїхала з Києва до Полтави, С. Петлюра й кілька інших семінаристів зробили зібрання пізно в вечері в самій Семінарії, думаючи, що так буде найбезпечніше. Але хтось із сторожів сповістив ректора, який, щоб не робити розголошу, велів усіх семінаристів-проводирів, на чолі з Петлюрою, замкнути до ранку в кімнаті на другому поверсі. Але один із семінаристів розбив вікно, що виходило в садок, і всі в'язні спустилися вниз по тій ринві та й порозходилися... Справи не розголошували, але все ж таки за якийсь час у зв'язку з запрошенням до Семінарії композитора М. Лисенка та виявом революційно-національних настроїв, кілька семінаристів виключили з Семінарії.

Симона Петлюру, як українського революційного діяча й проводиря, виключили без права вступу до якоїбудь школи. З цим т. зв. „вовчим білетом” і помандрував С. Петлюра в світ — зник на деякий час з очей полтавців...

В ПЕТЕРБУРЗІ

Здається, був 1912 рік, коли ми гостили в себе, в Петербурзі Симона Васильовича. Він приїжджав до Петербургу з Москви, де він мусів жити й працювати, там народилася його єдина донечка Леся в 1910 р. Ми з чоловіком набували вищу освіту в Петербурзі, бо чоловік був виключений з полтавської Семінарії тоді як і Симон Васильович, тільки мав право вступу до іншої школи. І дякуючи своєму дядькові, закінчив гімназію ще в Басарабії, в місті Болград. Але хоч мій чоловік закінчив гімназію з золотою медаллю, його до Київського університету не прийняли, й тому треба було вчитися в Петербурзі. Українське життя в Петербурзі, як вдома, було вільніше. Була Українська Громада, були земляцтва, був український театр з нашими корифеями та улюбленицею Заньковецькою. Тому Симон Васильович, що глибоко любив усі прояви українського життя, часом приїжджав до Петербургу.

В КИЄВІ

Потім зустрілися ми з Симоном Петлюрою вже в Києві за часів Української Центральної Ради. Найяскравіший спогад з того часу, це 22 січня 1919 року. Софійська площа — дома прикрашені килимами, українськими прапорами. Навіть прикрашували ганки на другому поверсі будинків рушниками. Тисячі народу оточувало площу, заповняли ганки. А підручки-хлопці сиділи на деревах. Всі веселі, щасливі. По деяких обличчях спливали сльози — сльози радості і щастя. А по середині площі рідне військо. В центрі головна старшина з Симоном Петлюрою на чолі. Незабутнє враження! І така віра в щасливе майбутнє соборної української

держави. Хто це бачив — понесе цей спогад через усе своє життя. І занесе його в потойбічний світ . . .

КАМ'ЯНЕЦЬ ПОДІЛЬСЬКИЙ 1920 Р.

В Кам'янці Подільському тоді перебував уряд і С. Петлюра із своїм штабом. Уряд вислав із Кам'янця Місію: військову, яку очолив генерал Зелінський, і дипломатичну, яку очолив мій чоловік, бо А. Лівницький ще не приїхав з України. Спочатку Дипломатична Місія зайняла декілька з шістьох кімнат на 3-му поверсі з усім устаткуванням. Дім стояв при вулиці, що називалась Алея Ружа.

ВАРШАВА 1921 Р.

Зустрілися ми з Симоном Петлюрою потім у Варшаві, в 1921 р. Спочатку він був сам, а пізніше приїхала й дружина Ольга Опанасівна та донечка Леся. Ольга Опанасівна була гарна, але вже сива й мала дуже слабкий слух, так що розмовляти з нею треба було підвищеним голосом. Донечка Леся була чарівна! Струнка з тонкими рисами обличчя, з чудовими довгими косами, з великими, трохи сумними очима. Ольга Опанасівна мусіла піддатися операції, бо вона мала плеврит у боці. Жила вся родина дуже скромно. В кімнаті було майже завжди холодно, бо ошаджували паливо, навіть їжа була часом зовсім бідна — чай, хліб, юшка, картопля! Всі гроші С. Петлюра тримав для справи . . . Приходили вістуні з України, часом їх треба було навіть приодягнути. Коли С. Петлюра був у Варшаві, то контакти з Україною не припинялися.

Поки ще не приїхала родина, то Симон Васильович посилав по нас вечорами, щоб zorganizувати чай чи перекуску. Пам'ятаю, як приїхав із Чехії Борис Матюшенко. То була нарада, а потім за чаєм продовжували розмови про будучий Зимовий Похід та про долю деяких частин української території — чи не можна б деякі з них віддати полякам. Борис Матюшенко категорично стояв на тому, що нічого не дати й навіть не обіцявати, а Симон Васильович говорив, що головне — бути на власних теренах із своїм військом, що вже багато людей очуняло від большевицького дурману і знають ціну большевицьким обіцянкам. А всі „угоди” можна змінювати згідно з обставинами та дійсною військовою силою. Говорив Симон Васильович лагідно, дуже переконливо, але В. Матюшенко не погодився і швидко поїхав назад до Чехії.

Були наради з генералами. Деякі з них мешкали в Варшаві, а деякі приїжджали на заклик С. В. Петлюри. Особливо поважав Симон Васильович генерала Юнакова, як військового науковця й доброго стратега. В нарадах приймали участь і інші генерали, як Безручко, Сальський, Загородський, Зелінський та інші. Потім якось за чаєм увечорі Симон Васильович згадував про одну нараду та казав, що справі дуже перешкоджають особисті амбіції і що часом йому доводиться мирити генералів. Не можу пригадати, про кого він сказав так: „Він не може зрозуміти, що нема становищ більше почесних і менше почесних, є тільки більше відповідальні й менше відповідальні . . .”

Про відношення С. Петлюри до своїх підвладних може свід-

чити випадок зі мною. В 1921 р. був у Варшаві відділ Українського Червоного Хреста, який я очолювала. Цей відділ мав поважне значення тому, що всі зв'язки з міжнародним Червоним Хрестом та ІМКА мусіли провадитись через нього. З головою міжнародного Червоного Хреста, містером Глором, було зручно порозумітись, бо він добре володів російською мовою. Але йдучи до американської ІМКА треба було просити п. Бабакова — секретаря української Дипломатичної Місії, який добре володів англійською мовою, щоб був за перекладача. Одного разу ІМКА сповістила, що з їхнього складу можна взяти для наших таборів велику скількість білизни, харчів, консерв та ліків. Але брати треба негайно і транспорт zorganizувати самим. Вагон для погрузки цього всього добра дістав, на мою прозьбу, мр. Глор, як голова міжнародного Червоного Хреста, і один студент, Рибальченко, що згодився їздити в цьому вагоні від табору до табору. Розподіл річей на письмі зробили на засіданні президії відділу, і п. Рибальченко негайно виїхав. Про все сповістили Модеста Пилиповича Левицького, тодішнього голову Українського Чер. Хреста у Тарнові. За два дні після цього Симон Васильович присилає свого ад'ютанта Олександра Доценка по мене. Негайно приходимо. Симон Васильович саме пив чай, за столом сидів ще молодий старшина. Стою струнко — чекаю . . . А Симон Васильович каже: „Як же це так сталося, Любов Михайлівно, що я отримав скаргу на вас від вашого безпосереднього начальника Модеста Пилиповича Левицького?“ З'ясовую справу, що не було можливості все відсилати на розподіл до голови Модеста Пилиповича, бо була вимога негайно все забрати й вивезти. С. Васильович каже: „Ну, гаразд! Але на другий раз, Любов Михайлівно, порозумівайтесь все ж таки з Модестом Пилиповичем, а то старий ображається. А тепер сідайте, випийте чаю і познайомтесь із моїм племінником — це Степан Скрипник“, ласкаво усміхнувся й показав де сісти.

Були тоді в Варшаві й вечори, коли збиралися різні ближчі знайомі Симона Васильовича — розмовляли, співали, а часом і танцювали в сальоні Української Дипломатичної Місії на Алеї Руж. Симон Васильович любив спів, часом і сам співав. Особливо він любив пісню-вірш Т. Шевченка „Ой чого ти почорніло зелене поле?“

Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили;
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі . . .
Клянуть очі козацькі,

А трупу не хочуть . . .
Почорніло я зелене
Та за вашу волю . . .
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю —
Будете орати
Мене з тиха та, орючи,
Долго проклинати! . . .!

Любив С. В. Петлюра й Б. Лепкого „Чуеш, брате мій, товаришу мій“ та інші.

Пізніше, здається, в квітні 1923 р., С. В. Петлюра виїхав з Варшави в супроводі ад'ютантів. Виїхав сам, без родини. Родина виїхала пізніше. По від'їзді до Парижу С. В. часом писав листи

до мого чоловіка. Листи були повні віри в світле майбутнє України. Писав, що кров пролита за Рідний Край не засихає, а ферментує, кличе людей до жертвенності, до чину, до боротьби! Вірив, що Україна таки буде... І раптом страшна трагедія українського народу... Петлюру вбито на бруку Парижу!...

Першу панахиду на Волині в місті Луцькому відправив бувший військовий священник, протопресвітер Павло Пашевський. Висока кремезна постать, довгі козацькі вуса, очі повні сліз, голос тремтить... Церква переповнена. Плач. Плач переривають ридання... виносять зомлілих... Мене непритомну виносять теж з церкви. Нема Симона... Але живе символ!

7 куль — в його тілі!

7 літер — його прізвище!

7 чарівних звуків — У-к-р-а-ї-н-а!

Був Базар... Були Крути... УПА... Загибель 500 жінок!

Чоловіки... молодь... жінки! Так це ж нація в поході! Не спинити її!

Чуєте його пророчий голос: „Чи хочуть які держави чи ні, а Україна таки буде! Справедливість повинна бути... бо інакше сонце осквернену землю спалить!”

Мельбурн — Австралія.

Міра Гармаш / ПОЕЗІЇ

СОН...

З-поміж столітніх кедрів і ялиць
Дивлюся в небо горілиць
У темну ніч. У ньому зорі
Незчисленні в етернім морі,
А місяць-корабель пливе собі,
пливе

І все, як і колись, живе,
Бо час спинився на порозі,
І я сиджу на тому возі,
Що їде в Крим кудись, по сіль,
І пахне сіном, в'ється хміль
На паркані біля дороги.
Ідуть поволі круторогі
Воли. Чумацький Шлях
Біжить угору по зірках
Космічним порохом покритий,

А попереду хвилі збиті
Запінилися у хмарах-морі.
Сидить чумак в степу просторім
Я знаю: в нього у думках
Все козаки на байдаках.
В'їжджаєм в хутір. Ось кобзар
Спинився тут. Прадавній чар
В піснях його. Давноминуле
Знову встає, щоб внуки чули.
А хто ж я? Звідкіля взялась?
Душа моя в вечірній час
Кудись назад помандрувала,
Я ж під Чумацьким Шляхом
спала,

Під чужим небом горілиць
Посеред кедрів і ялиць.

Хоч значення Шевченка незвичайне для всієї України, то все таки при деяких землях України треба окремо розглядати особливі заслуги поета в розбудові національного духа, особливо там, де через несприятливі умовини ті землі не могли піднятися на вищий рівень національної свідомості й культурного життя. Тільки згодом і то завдяки майже принагідним обставинам у ті українські землі втискається струм поетових слів і веде ті землі на новий шлях розвитку.

Коли Наддніпрянщину зелектризували твори Шевченка зараз по своїй появі, коли ними зачитувались та захоплювалися, то в Західній Україні тільки принагідно знайомились — і то тільки окремі люди — із творами Шевченка. Відмінні політичні обставини, в яких розвивалася Галичина, припізнали вплив Шевченкової музи на Західну Україну на яких 20 років, а через те здержали там розвиток національної свідомості і національної культури.

Застановляючися над ролею Шевченка в розвитку національної культури Західної України, спробуємо відповісти на питання: що знав Шевченко про Галичину, як до неї ставився і що він їй дав?

Відповідь на перше питання мусить бути дуже скромна: Шевченко ледве що згадує про ті сторони в своїх творах. В повісті „Варнак” оповідає Варнак, як він загостив на хутір коло Дубна. Оподалік простягався непрохідний дубовий ліс, і тільки в одному місці помітна була прогалина, немов навмисне прорубана на те, щоб доповнити пейзаж. В тій прогалині, далеко на обрію, синіють, наче величезні вали, вітки Карпатських гір. „Я оживав, дивлячись на оту чудову чарівну природу” (Повісті т. II, ст. 136). А в повісті „Близнята” одна дійова особа говорить про скрипаля, що заграв спершу мелодію, а потім варіяції Липинського на відому галицько-українську пісню: „Чи я така уродилась, чи без долі охристілась” (Повісті т. II, ст. 242).

Слова „галицько-українська пісня” говорять про пісню, яку співають українці, що живуть у Галичині. З того заключаємо, що Шевченко знав щось про своїх братів у західних областях України, а що їх життя не було таке буйне, як над Дніпром, не було таке гомінке іменами осіб, місцевостей, тому життям тієї частини України Шевченко майже не цікавився. Шевченко не дивився на Україну як політик, не застановлявся над її просторами та межами. Київ, Дніпро, Запоріжжя та ще деякі історичні місцевості — то була для нього Україна. З тими саме назвами головнo в'язалося в нього поняття України, поняття волі, сили. Ті місця — то осередки життя України. В Шевченка маємо тільки одну назву: Україна, українці, без огляду на частини землі та різниці в житті її мешканців та їх мові.

Між даними про зацікавлення Шевченка західною віткою України найцікавішою буде згадка Платона Лукашевича, етнографa, автора збірника „Малороссийские и червено русские народные думы и песни” (1836). Лукашевич бував у Галичині в часах Шашкевича й там знайшов збірку українських пісень, вида-

ну Вацлавом з Олеська. Ту збірку він включив до своєї. В бібліотеці Лукашевича була й „Русалка Дністровая”, яку Шевченко читав, перебуваючи в Лукашевича, особливо зацікавившись твором Вагилевича „Мадей”. Лукашевич захоплювався мовою, трохи відмінною від наддніпрянської, і назвав її „чистою Бескидською та прадідівською” мовою. Шевченкові також подобалась була та мова, і він згодився запозичити деякі слова. Це свідчить, що Шевченко дивився на мову з абсолютно соборницького становища (Зайцев: ст. 101-102).

Хоч Шевченко не цікавився ближче Західною Україною, то все ж вона дуже багато завдячує йому. Справжня національна свідомість розпочинається від першого знайомства Галичини з творами Шевченка, що сталося в 60 роках минулого століття. Вправді Шашкевич знав деякі твори Шевченка, та й його приятелі знали, із збірника „Ластівка” (1841 р.), але ці твори не могли дати багато сили життю, оновленому Шашкевичем. Не було між ними ні політичних поем, ні послання, ні Заповіту. Та й небагато людей їх читало. А коли можна було числити на те, що твори Шевченка та відгомін національно-політичного руху з Києва проникнуть у Галичину, прийшло арештування поета та Кирило-Методіївських братчиків. „І хто знає” — каже Омелян Терлецький (Заневич), „як би не катастрофа Кирило-Методіївського Братства в Києві, може й літературний галицький рух не був би так знидів і ми не дожили б були до поновного видання „історичного перекинництва малорусинів”, як каже Богдан Дідицький — що знайшло вислів в утворенні Погодинського Кружка. І коли Шевченко в тому часі був для української молоді світильником, що горів і світив, то галицька молодь, разом із провідниками блукала в пільмі мовних питань, зневірена в свою національну силу, зневірена аж до національного перекинництва” (Терлецький: „Гал. руське письменство” ЛНВістник 1903). Володимир Шашкевич, син Маркіяна, згадує, що „в 1860 р. було тільки двох з молодших людей у Львові, які вже тоді думали, але тільки думали, о прийняттю українського нареччя за основу дальшого розвитку нашої літератури” (Руська письменність т. VII ст. 514). Нічого дивного, що перші твори Шевченка в Галичині відіграли роль світла серед темної ночі. Цю незвичайної ваги подію Терлецький (ор. cit.) змальовує так:

„Пригадуємо собі, з яким ентузіазмом читали ми тоді переписані уступи з Шевченкового Кобзаря, що його привіз з Наддніпрянщини Бернатович, українець тілом і душею. В тісній кімнатці ми прочитували твори великого нашого генія Шевченка. Ми слухали, задержуючи в пам’яті кожне його (Бернатовича) словечко про Тараса, Київську громаду. Могучий талант Шевченка зробив переворот у поглядах молоді. Новий, нечуваний світ отворився нам із Кобзаря і молоде свіже, незіпсоване серце відразу полюбило його. Зовсім інакшим показався нам тепер мужик. Донедавна зневажаний, він нараз піднісся на висоту народнього ідеалу і став в очах молоді мучеником, що своєю довговіковою боротьбою за віру і правду, свободу врятував перед Судом історії честь українського імені. Шевченко для тодішнього покоління був не тільки великим поетом, але й істориком, від якого всі вчи-

лися історії. А мав він тим більший вплив, бо рідко де можна було його дістати. Кождий мусів собі переписувати з присланих до Львова відписів. Коли в 1863 чи 64 р. з'явився в Станиславові один примірник „Гайдамаків”, то його за кілька днів майже на шматки рознесли. За власником тягнувся все по школі цілий рій хлопців, яким він на голос мусів читати цілу поему, поки не охрип. Потім виривав йому другий книжку з рук і на коридорі в гімназії, або на вулиці або донебудь зачинав читати далі. Всіх голосна Муза поета як кліщами тягла до себе і всі ми тоді поробилися гарячими хлопоманами. Аж дивно згадати, як одна газетка („Вечерниці”, де були твори Шевченка) і кілька книжок у короткому часі повернули весь наш світогляд догори ногами і зробили формальну революцію в наших головах”.

Тодішня молодь не могла заспокоїти цілого ряду питань науковими творами, бо їх майже не було. Тому вона шукала більше в пориваючих серце й уяву поетичних творах, шукала і знаходила заспокоєння своїх духових потреб. Особливо Шевченкові поезії майже живими ставили їй перед очі козацьких героїв, що боролися, терпіли й умирили за нарід. Молодь розуміла, що всі дотеперішні галицькі змагання для визволення народу не робилися так, як треба, бо не було нікого, хто б у тих змаганнях кинув здорову гадку, хто б розпалив у душах тліючу іскру любови й закрів до громадської роботи. Але Шевченко показав ту дорогу, якою можна дійти до народної свободи. І молодь, пірвана словом Шевченка, почувалася на силах перебороти всі труднощі, що стояли їй на дорозі в громадській роботі.

Той настрій молоді зобразив К. Климкович у творі: На вічну пам'ять Тарасові:

„Явився віщій наш Тарас.
І бач! заплакана родина
всміхнулася у перший раз
і нині стало життя в нас:
в умі засяяло, б'ється в груди -
є гадка, є серце, є люди!
Співав еси, наш Кобзарю —
пісня загреміла.
Вчула пісню Україна,
Слухала й горіла.

То й засяє воля,
Краще тої, що у зброї
Гарцювала в полі!
Гаразд було, а минуло —
То й лихо минеться;
Сама впала Україна,
Сама й подвигнеться.
Твоя отсе, наш Тарасе
Твоя ота слава!
За се ж Тебе вся родина
Батеньком назвала!

Схаменіться! просвітіться

(Руська письм. VII. 333).

І доки нарід наш пропашій без долі
Живе-проживає милуючи правду —
дамо собі раду, дамо собі раду!
І — з попелу Фенікс — з тієї руїни
таки ще воскресне доля України”.

Дух Шевченка захопив не тільки загал думаючої молоді, але й визначних письменників, як Федькович, який на Буковині робив ту освідомлюючу працю, що згадані вгорі письменники в Галичині.

„З'орю свою Буковину,
як наш Тарас, як мій Тато
научив мене орати;
І віру, любов, надію
Буковинов скрізь посю...
Що не будем зажинати
мов крепак мізерний
у чужий край, чужі люди

за коробку зерна...
Вже не будем, жєнці мої...
Бєзсмертний наш Батько
научив нас свою землю
питому орати.” (Нива).

(Писання т. I 172-3

Держ. Вид. Укр. 1960)

Звеличування й обожування Шевченка Федьковичем бачимо не тільки в його віршах, але й у листах. В листі до Горбала читаємо:

Найдужче Тя прошу о Шевченкові письма, бо як їх читаю, то не інак, але сми в раю.

В другому листі згадує Федькович про поминки Шевченка: Чи на померший день Шевченка що напишу чи ні, то я тої днини наше войськове козацтво до себе спрошу та будемо пам'ять нашого Віщуна хоть співанков та думов при зеленім вині обходити. Що чувати у Львові? Хто о нім спомяне чи ні але хоть бідні вояки най не будуть послідні, що свого покійного Бояна свято пожалують.

Шевченко не тільки показав молодому галицькому поколінню спосіб, як братися до здобуття волі для своєї батьківщини, не тільки підніс українську націю у власних очах, але й підніс внутрішню вартість народніх українських змагань. Передовсім це проявилось у відношенні до поляків, які згорда ставилися до українських національних змагань. Тепер моральний стан українців значно піднісся. Не тільки поляки проливали свою кров за народню волю, проливали її й українці і більше ніж вони та за кращі ідеали, ніж їхні. Мали українці й геніяльних письменників, які славні спомини про боротьбу за самостійність нав'язували до живих питань теперішности, закривали до дальших змагань за правду і волю і чаруючими красками малювали недалеко щасливе майбутнє нації, яке мусить вибороти власне молоде покоління. Оно почувалося вищим від поляків. Те глибоке національне оновлення української суспільности, те захоплення Шевченковими ідеями було якимось незрозумілим явищем, надприродним, божеським. Грицько Будеволя (Д. Танячкевич) таке пише в Вечерницях, звертаючись до поляків:

„Зробіть ласку, витолкуйте нам, яким чудом сталося, що ми, не знати звідки, так щиро приголубили безсмертного Тараса, що оголосилися за його дітей, що пізнали спасіння в щирій роботі для добра нашого бідного народу.

Пождїть, скажемо вам властиву причину тієї появи. Ото сам Бог дунув животворчим духом в наші молоді душі, щоб ми спізнали в Тарасі нашого народного мученика, пророка й добродія; Бог сам наказав, щоб ми вступили на ту дорогу, котру Він Тарасовими устами для нашого народа визначив”.

Ці слова, повні ентузіязму й фанатичного культу поета, вказують, як глибоко ввійшли в душу молоді слова поета, що полонили серця молоді. Так зелектризувати серця українців могли

тільки твори, що були плодом духа нації, яка виспівала те все найдорожче й найболючіше, що віками в собі нагромадила. Поезія Шевченка кликала нарід до змагань, вона відновлювала його душу, приготувляла до нового життя, до створення нової вільної сім'ї. Молодь, перейнята тією піснею, з вірою в майбутнє батьківщини, з вірою і фанатизмом перших християн кидається в крутіж змагань, що їх викликали політичні відносини на Наддніпрянщині. І саме в ту пору, коли цар викреслював українську мову з ряду літературних мов, замикав уста нашому національному організмові, галицька нива, засіяна словами Шевченка, дає захист переслідуваній мові, приймає її до себе, до спільної творчої праці, і при її визначній допомозі кладе тривкі основи під національне життя, тривкі, бо від того часу аж до сьогодні життя це не припиняється, а розвивається щораз бистрішою і повнішою струею. Ось надбання того покоління, вихованого Шевченком: основи укр. театру у Львові, літературно-наукового журналу „Правда”, що під різними назвами перетривав аж до 1939 р., основи Тов. „Просвіта”, Наукового Тов. ім. Шевченка тощо. Все те розвивалося на тлі життя, збудженого поезією Шевченка. Годі собі уявити той буйний розквіт без Шевченкового слова, а ще до того в такій мірі та в такому темпі. А й цілий ряд письменників, з Франком на чолі — це теж дар Шевченка. Це були жнива на ниві, яку рік-річно засівали словами Шевченка, особливо в часі святкувань пам'яті поета, які започаткувала молодь і які згодом стали обов'язковими щорічними святами, навіть у найдаальших закутинах нашої країни, перетворюють маси в національний організм, свідомий своїх прав і обов'язків. Зрілість того організму проявилася виразно в століття народин Шевченка, в добровільній участі українців у великій війні за краще майбутнє згідно з закликком поета: „Борітеся — поборете! Кайдани порвіте!”

М. Рильський / БАЛАДА ШЕВЧЕНКА „У ТІЄІ КАТЕРИНИ”

Ми часто цитуємо слова Добролюбова:

„Він — поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати у себе. Навіть Кольцов не йде з ним в порівняння, тому що складом своїх думок і навіть своїми прагненнями іноді віддаляється від народу. У Шевченка, навпаки, все коло його дум і співчуттів перебуває в цілковитій відповідності із змістом і ладом народного життя. Він вийшов з народу, жив з народом, і не тільки думкою, а й обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний”¹⁾.

Ці слова справедливі в тому розумінні, що Шевченко жив народними надіями і прагненнями, що як поет він виріс на ґрунті народної творчості, що весь круг його духовних інтересів перейнятий був любов'ю до народу, вірою в народ, жадобю волі й щастя народу. Але говорячи про поезію Шевченка, треба раз у раз

---

¹⁾ М. О. Добролюбов, Літературно-критичні статті, Держлітвидав, К., 1956, стор. 579.

пам'ятати про його могутню творчу індивідуальність. Його ніяк не можна і не треба уявляти тільки навченим письменником продовжувачем безіменних творців народних пісень та дум з їх усталеною і ніби закам'янілою, хоч і прекрасною, як мармур, художньою традицією, що виявлялася, скажімо, в неодмінному майже завжди вживанні постійних епітетів, які призводять іноді до відомих загалом у фольклорі нісенітниць („зелене жито жати”), у порівнянні різних речей та явищ усе з тими самими речами та явищами, у незмінній чи сливе незмінній символіці, в епічних ретардаціях, у дієслівних (особливо це стосується дум) римах і т. ін. Взявши хоч би епігетику Шевченка, ми бачимо, як від постійних народних (і літературно-романтичних) епітетів дедалі більше переходить Шевченко до епітетів своїх, власних, оригінальних, індивідуальних, як поряд чи замість „буйного вітру”, „синього моря”, „сизого орла”, „білого личка”, „блідного місяця”, виникають у поета „кати вінчанні”, „небо невмите”, „заспані хвилі”, „скорбна дума”, „неначе п'яний очерет”, „широколисті тополі”, „нікчемне море”, іронічне „ласкавий бог”, „очі голубі аж чорні”, „світ ясної, невечерній”, „золотокрила муза” і т. ін. Те ж саме і в метафорах та порівняннях: Альта, що „несе вісті” „червоною гадюкою”, Іван Гус, що стоїть, „мов кедр серед поля Ливанського”, очі, що сяють „алмазом добрим, дорогим”, Іудея, що „заворушилась, заревла, неначе гадина в болоті”, чертоги, що „горять пурпуром і златом”, „раби з кокардою на лобі, лакеї в золотій оздобі” і т. ін. — це все йде вже не від народної традиції, а від творчого поетового я, від його бачення й розуміння світу, від його власної сміливої естетики.

Цікаво приглянутись і до Шевченкового віршування. Уже перший його відомий нам твір — „Причинна” — починається традиційним у російській поезії і вживаним у поезії українській дошевченківської пори (Котляревський) не народним, а літературним чотиристопним ямбом. По вступі йде так званий коломийковий розмір на вісім складів, що стає надовго улюбленою формою Шевченка, а за тим не дуже довгим пасажем — так звана силабіка (12-11) з явною одначе тенденцією до амфібрахія. Силабіка, коломийкові метри, іноді — як у „Сліпому” — використання думової версифікації — ці риси характеризують поезію Шевченка, головним чином, до останнього періоду його творчості, тобто до часу ув'язнення, заслання і після заслання, — хоча вже в „Катерині” бачимо ми поряд з коломийковою технікою той самий чотиристопний ямб (початок IV розділу), ним таки починається в „Гайдамаках” розділи „Треті півні” і „Гонга в Умані”, у надзвичайно різноманітному метрично й ритмічно „Гамалії” лунає і той самий ямб, і неповторно-шевченківські розміри (початок поеми) — „Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі”, — пісня запорожців „У туркені по тім боці” і т. д. У період найвищого розквіту Шевченкового генія чотиристопний ямб, не витісняючи, звичайно, силабіки й народної версифікації, явно превалює, ним написано такі перлини лірики, як „Буває іноді, старий”, „Хіба самому написать”, „І золотої, й дорогої”, „Готово, парус розпустили”, „Якби ви знали, паничі”, „Огні горять”, „І досі сниться”, „Доля”,

„Муза” (з коломийковою інкрустацією), „Сон” („На панщині шеницю жала”), „Я не нездужаю, нівроку”, „Сестрі” („Минаючи убогі села”), чотиристопний ямб становить основу поем „Неофіти” й „Марія”. Звичайно, Шевченкові ямби своїм незрівняним ритмічним багатством глибоко відрізнялись від ямбів Котляревського, як ямби Пушкіна — від ямбів його попередників, це були таки Шевченкові ямби. Але йшли вони все-таки не від фольклорної, а від літературної традиції, що ніяк не перечить тезі про Шевченка, як про поета народного, — народного світоглядом і світовідчужанням, — поета, який сам сказав про себе, що історія його життя є частиною історії його батьківщини.

Коли взяти строфіку й метрику Шевченка, різноманітністю яких сперечається з ним хіба Лермонтов, то і в знаменитих його піснях на народний лад, які „алмазом добрим, дорогим” засяяли й заграли в найтяжчі роки життя поетового — у казематі й на засланні, — то такі, наприклад, речі, як „Ой стрічечка до стрічечки”, „Якби мені черевики”, „І багата я”, „Полубилася я”, „Породила мене мати”, „Ой пішла я у яр за водою”, „Ой люлі, люлі, моя дитино”, „У перетику ходила”, „Утоптала стежечку” — при геніяльному збереженні народного стилю й повіу — далеко відходять від фольклорних строфічних і метричних побудов.

Словом, озираючи ту верховину української поезії, яку в її цілості ми звикли називати „Кобзарем”, ми пересвідчуємось, що Шевченко, воістину народний поет, є разом з тим надзвичайно могутньою творчою індивідуальністю, яка, ввібравши в себе живодайні соки народної поезії і засвоївши найвищі осягнення літератури, дала народові й людству неперевершені й неповторні зразки своєї художньої майстерності.

Одним із найяскравіших вицвітів цієї майстерності я вважаю баладу „У тієї Катерини”. Балада — наскрізь романтична. Це ніяк не розбігається з тим, що створена вона тоді, коли поет рішуче став на шлях реалізму, яким, щоправда, позначено чимало сторінок і таких ранніх його творів, як „Катерина” й „Гайдамаки”. Адже романтичні не тільки „Стара Ізергіль” та „Пісня про буревісника”, але й „Челкаш”, і „Італійські казки”, і багато сторінок „Фоми Гордеева” та „Матері” Горького. Адже поряд із суворо реалістичними „Fata morgana” та „Що записано в книгу життя” Коцюбинського бачимо ми й таке чудо романтики, як „Тіні забутих предків”. Адже жорстоко, до нещадності правдиві „Вершники” Яновського, реалістичні в своїй основі „Зачарована Десна” і „Поема про море” Довженка входять у чарівне коло світової романтики, ознаки якої, не як художнього методу, а як світовідчужання і світосприймання, як властивості людської душі, можна знайти і у грецьких трагіків, і у Данте, і у Шекспіра, і у Гете, і в „Євгенії Анегіні”, і в драматургії Лесі Українки, і у Івана Франка, який ніби з іронією, а по суті, цілком вірно заявив на початку „Лісової ідилії”: „На романтичного коня сідаю”... хоч разом з тим то був і кінь клясичний: Пегас.

Коли говорити про віршову форму балади, то вона видається нам дуже своєрідною. Це ніби отой звичайний коломийковий розмір, яким написана, скажімо, в більшій своїй частині поема „Катерина”, але із примхливим розташуванням рим (то абвб, то

аабб, то аабвв і т. д.), з виразними розповідними речитативними інтонаціями, які добре передав у своїй музиці до балади Лисенко, з відступами від основної метричної восьмикладової схеми, наприклад:

Один утопився (6 складів)
У Дніпровім гирлі (6)
Другого в Козлові (6)
На кіл посадили (6) і т. д.

Ця нерівностопність чи, вірніше, нерівноскладовість трохи нагадує народні думи, версифікація яких більше позначилась, запевне, на таких речах, як не тільки „Дума” Степана в „Сліпому”, але й „У неділеньку у святую” — річ, написана того ж 1848-го року, що й „У тієї Катерини”.

Основна функція цієї нерівноскладовості одначе зовсім інша, ніж у думах з їх повільними темпами. Вона допомагає поетові, навпаки, надати розповіді бурхливого, пристрасного характеру.

Попробуємо розглянути деякі стильові риси цієї балади, стежачи за її розвитком.

Беремо початок:

У тієї Катерини
Хата на помості,
Із славного Запорожжя
Наїхали гості.

Один Семен Босий,
Другий Іван Голий,
Третій славний вдовиченко
Іван Ярошенко.

Цей надзвичайно стислий початок зразу вводить нас у світ мрії, у світ романтичних перебільшень, у світ романтики. „У тієї Катерини”... Та Катерина — це, очевидно, якась особлива, єдина на всю Україну, а може, й на увесь світ Катерина, якась нечувана красуня, про яку ні в казці не скажуть, ні пером написати... Прізвиська Босий і Голий могли б навіть нам бажання шукати тут соціальної характеристики героїв, — але ж вітає у себе тих гостей хазяйка, що має „хату на помості”, тобто безперечно багата господиня. Можна помиритись на тім, що казкова красуня, заможна людина, має демократичну вдачу. А що вона красуня таки казкова, свідчить розмова гостей-козаків, із яких третій, знов-таки, очевидячки єдиний на весь край і відомий усьому краю, хоч і вигаданий поетом, „славний вдовиченко Іван Ярошенко”.

З'їздили ми Польщу
І всю Україну,
А не бачили такої,
Як се Катерина.

Україні самої, виявляється, мало: „З'їздили ми Польщу”... Це вже як у Гоголя: „За Києвом з'явилося небачене чудо. Усі пани й гетьмани зібралися дивуватися з цього чуда” (переклад І. Сенченка)... Це вже як гоголівські степи, гоголівський Дніпро, це — світ надзвичайного, невиданого, єдиного й неповоротного, світ неописаної краси і безмежних пристрастей.

Подиву гідний у баладі лаконізм автора: він не подає ніякого

опису зовнішності Катерини, про яку ми тільки й знаємо, що у неї хата на помості, не малює ні чорних брів, ні карих очей її, ні інших „чарів”, а подає її вроду тільки через захоплену розмову козаків:

Один каже: — Брате,
Якби я багатий,
То оддав би все золото
Оцій Катерині
За одну годину.

Другий каже: — Друже,
Якби я був дужий,
То оддав би я всю силу
За одну годину
Оцій Катерині.

Маємо, отже, дві вдачі, два світогляди: один міряє все на багатство, другий — на силу. А ось третя удача, третій світогляд:

Третій каже: — Діти,
Нема того в світі,
Чого б мені не зробити
Для цієї Катерини
За одну годину.

Оце вже справді „сильна, як смерть”, це вже та любов, яка кидає на шалі терезів не багатство і не силу, а все життя.

Між іншим, слово діти в устах „третього”, тобто Івана Ярошенка, не треба вважати за звичайну форму звернення, як „друже”, „брате”. В ньому звучить зневага до дрібного, як здається Ярошенкові, кохання його товаришів. Слово це з іронічним притиском вимовляв один знайомий мені прекрасний читець: „Діти!” Так ніби тут заховане ще було: „Ех, ви!”

Катерина задумалась
І третьому каже:
— Єсть у мене брат єдиний
У неволі в'язний!

У Криму десь пропадає.
Хто його достане,
То той мені, запорожці,
Дружиною стане.

Річ зрозуміла: третьому каже, тобто Іванові Ярошенку, бо він же, вона бачить, найпалкіше, найбезумніше кохає її, він ладен поставити на карту за неї все своє життя.

Однак всі троє — і славний вдовиченко і два його товариші виявили непохитну, продиктовану жадобою кохання волю, всі троє „разом повставали, коней посіддали”, всі троє вирушили на звабливо-лукавий заклик Катерини визволити „з лютої неволі” Катриного брата. У всіх трьох любов була сильна, як смерть, і смерть люта спостигла двох із завзятців:

Один утопився
У Дніпровім гирлі,
Другого в Козлові
На кіл посадили...

Поряд з романтикою — реалістична, історико-побутова точність, що саме романтику й посилює: утопився не де-небудь, а саме в Дніпровім гирлі, посадили на кіл не де-небудь, а саме в Козлові... Це — точність народної поезики з її „стопудовими палицями”, з датуванням подій („Ой тисяча сімсот дев'яносто першого року”), точність думи про Самійла Кішку, де „галера

трыома цвітамі процвітана, мальована”, де Лях Бутурлак „був тридцять літ у неволі, двадцять штири як став на волі”, де галера виступае не з безіменнага міста, а сама з Трапезонта, де Алкан-паша поспішае до таго самага горада Козлова на зальоти не да невядомай якойсь красуні, а да „дівкі Санджаківні” . . . Точнісць, што пераходзіць у символ. Але, на процілежнісць думавому стылю, Шевченко додэржуе у всій баладі граничнай стисласці. „На кіл пасадзілі” — не туркі, не бусурмени, не люты агаряні і т. д. — сам чытач знае хто.

Третьі, Іван Ярошенко,
Славны вдовічэнка,
З лютой неволі,
Із Бакчисараю
Брата вызваляе.

Як вызваляе? Зазнавшы якіх прыгод? Довершывшы якія подвiгi? Автор цьогa сказаці не хоче, чытачэві цьогa не треба знаці. Вся расповідь надзвычайна цілеспрямована, вона туга, як тэатыва, што пасілае єдiну влучну стрілу.

Заскрыпілі рано двері
У велікій хаті.

Знов: адно тількі слова — велікая хата. Разам з попереднім „на помості” воно дае суцільну й поўну карціну багатай гасподы.

— Вставай, вставай, Катерыно
Брата зустрэціці! —

В цьому голасі славнага вдовічэнка чуецься не тількі, а можа й не стількі, надія на абіцяну солодку нагороду, як радісць за Катерыну і гаданага іі брата — і законна гордісць подвiгом.

Катерына подывілась
Та й заголосіла:
— Це не брат мій, це мій мільі,
Я тебе дурыла . . . —

Прыкметна, што слова ці Катерына каже не з насмішкою, не з почуттям перемога, а — заголосівшы. Дарма! Кара за лукавства немінуча і невідклучна.

— Одурыла — І Катрына
Додоу скотылась
Головонька . . .

Поет не каже нам — хто ж убывае Катерыну. Іван Ярошенко? Можлыво справді, што Іван Ярошенко, абражэны, кажучы сучасною моваю, в сваіх найкрасціх почуттях. Ну, а можа ж, і той не названый на ім’я нібыто брат, насправді — „мільі” Катерыны, чы то чоловік іі, чы то коханець. Адже й він міг розчаруватись у сваіх коханій, адже й він міг абразіцісь за велікодушнага і адчайдушнага свогa вызваліцеля, славнага вдовічэнка! Адже лю-

бов його „чорнобрива Катерина” (вперше аж наприкінці балади бачимо цей постійний епітет, як прикмету Катерининої краси) утоптала своєю оманю в болото! Риса недомовленості, таємничості, знов-таки властива романтиці.

А далі — апотеоз великого слова дружби, великого слова братерство:

Катерину чорнобриву
В полі поховали,
А славнії запорожці
В степу побраталнсь.

Ні слова зайвого, і все сказано.

Можливо, що з мою трактовкою деяких місць оцього Шевченківського шедевра — шедевра, яких мало навіть у самого Шевченка, — а може і з загальним поглядом на баладу товариші будуть сперечатись. Я буду радий, коли такі суперечки викличу. Але ще більше радий я буду, коли моя, можливо й невдала, спроба естетичного аналізу одного з віршів Шевченка заохотить товаришів до подібного типу робіт. Адже про нашого найбільшого художника слова саме як про художника слова сказано не так уже й багато.

Б. Романенчук / ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ЛАВРЕАТИ

1. МИКОЛА ТИХОНОВ

В попередніх числах ми інформували читачів про присудження Шевченківських премій в Сов. Україні за 1964 рік, тепер же кілька слів скажемо про самих лавреатів, щоб читачі мали уявлення про тих письменників, що удостоїлися найвищої премії в „республіці”. Отже в ділянці літератури премії одержали два поети, один український, *Андрій Малишко*, і один російський, *Микола Тихонов* (Нікалай Тіханов), якому присуджено премію за те, що він ніби „доклав багато зусиль і енергії для популяризації творчості Т. Г. Шевченка та інших українських письменників у російських перекладах”.

Треба відразу сказати, що все це видумка. В шеститомнику Тихонова з 1958 р. знаходимо всього-на-всього один переклад з української поезії, а саме Шевченків „Заповіт” (том 2, ст. 275, „Коль умру — похороните”), хоч, наприклад, з грузинських поетів в цьому ж виданні надруковано около 50 перекладів, малярських ок. 30, навіть узбецьких щось чотири і вірменських стільки ж та інших. Ми, очевидно, не маємо ніяких претенсій чи жалю до Тихонова, що він перекладав грузинських поетів, а не перекладав Шевченка, це його справа, і нам це зовсім байдуже, але ми тільки стверджуємо факт, що комітет „по присудженню премій ім. Т. Г. Шевченка” фантазує. „Заповіт” Шевченка, це все, що Тихонов переклав з української поезії, бодай до 1958 р., хоч — варто це відмітити, — його поезії українською мовою перекладав не один, а кілька українських підсоветських поетів, нпр.,

М. Рильський, М. Бажан, В. Сосюра, А. Малишко, М. Терещенко, та з цього ніхто не робить історичної події.

В оригінальній творчості Тихонов присвятив українській тематиці п'ять віршів: „Україна”, який передруковуємо в цьому числі, в перекладі М. Бажана, „Слово на Тарасовой горі в Каневе”, і „На родині Івана Франка”. УРЕ подає ще два інші вірші: „Саме в розпалі зима”, і „Дніпро й Інгулець їм відомі”, але вони не ввійшли до шеститомника і ми про них не можемо нічого сказати. В „Слові на Тарасовой горі” (46 рядків) автор подає спочатку передостанню строфу Шевченкового „Заповіту” — „Поховайте та вставайте”, яку трохи дальше пояснює, ніби все те, чого Шевченко прагнув в „Заповіті”, сповнилося в Сов. Союзі:

„Цепи все разбили,
Кровью вражеской немалой
Волю окропили.
И в семе великой, новой,
С Эльбы до Китая,
То шевченковское слово
В мире процветает . . . !

І знають Шевченка всюди в Сов. Союзі і „во всех странах света”, навіть у Канаді, звідки земляки („прогресивні”) шлють привіт у Київ. Закінчується вірш ствердженням, яке ми чуємо і від наших підсоветських земляків щоденно, що Україна і Росія мають спільну долю і що їх в'яже на вічні віки „єдність і дружба”. І, нема очевидно, такої сили, яка б ту дружбу могла порушити.

Тихонов не тільки поет „режимовий”, але й російський патріот. Він має опінію оборонця покривджених і гноблених, бо він сам про себе таку опінію видав. В своїй автобіографії він говорить про себе, що його головними приятелями в роки дитинства були книжки, які він читаючи, сміявся і плакав з радости та співчуття „страждающим от несправедливости, от неравенства, от угнетения”. Під впливом книжок він почав, як він каже, „сочинять” романи, очевидно, покищо тільки в уяві, в яких його герої подорожували і „воювали за свободу пригноблених народів”. Тепер же йому здається, що всі поневолені московськими царями народи знайшли свободу в „єдності й дружбі” з російським народом. На основі вищезгаданої нотатки про свої уподобання замолоду про нього склалася опінія, ніби він справді прихильник волелюбних народів і ворог усякого поневолення. До того причинилися ще й певні його зацікавлення поезією деяких советських і несветських народів. Може це й правда, що Тихонов цікавиться більше як хто інший з російських поетів літературою інших народів, але ці зацікавлення далекі від співчуття поневоленим Московою народам. Тихонов не розуміє і не бачить, що „дружба” Росії з іншими народами є нічим іншим, як таким же поневоленням, яким було і царське, тільки в інших формах.

Тихонов з перших днів большевицької революції пише про „нову — свободну і могутню” — Росію, розуміючи під Росією також усі поневолені нею народи, а це нам говорить, що він від

самого початку дивився на поневолені Росією народи очима російського імперіяліста, тому він і пише про всесвітнє значення „русской революції”, а не комуністичної. Отже хоч його і „взмущала” суспільна нерівність, то лише поза рямками російської імперії, тому він дивиться на інші народи СРСР як на приватну власність „родини”.

Інший вірш Тихонова на українську тему, „На родине Івана Франка”, такий самий советський, як усі інші, які ми знаємо як із російської, так і з української советської літератури. Автор каже, що там, на батьківщині Івана Франка, так усе змінилось (і дерева, і дома, і люди, і біг потоку, і все інше), що Франко, якби встав із гробу, не впізнав би своєї країни. Всі ці зміни советський народ завдячує наймудрішій комуністичній партії.

Можна згодитися з поетом, що Франко не впізнав би своєї країни чи тих місць, де колись бував, але чи ті зміни його захопили б, треба дуже сумніватися. Франко прагнув волі, добра і щастя для всіх людей і всіх народів, але життя своє прожив у праці для свого рідного, українського, народу і хотів бачити його вільним і незалежним, вільним від дружби і єдності з народами- поневолювачами. Очевидно, Франко і Шевченко були в певному сенсі інтернаціоналістами — вони щиро бажали дружньої і мирної співпраці з усіма народами, але на базі рівності і політичної незалежності. І якби Франко справді ожив, він таки не впізнав би своєї країни, — вона сьогодні більше поневолена як була за його життя. Але Тихонов цього не бачить і не знає, бо він бачить тільки те, що партія большевиків каже: „дружбу і єдність” українського і російського народів, хоч від тієї дружби України очі вилазять. В затіснюванні цієї дружби допомагає Росії й Україні, свідомо чи несвідомо, все одно, Шевченківський лауреат Тихонов. Якщо він і трудився чи доклав багато зусиль і енергії для популяризації іншомовної літератури, то, на всякий випадок, не української, тому й не заслужив на таку почесність як Шевченківська премія, бо один переклад і три вірші чи навіть п'ять замало для такої нагороди. Правда, Тихонов написав ще статтю — про Івана Франка, п. з. „Великий Каменяр”, якої основою є його ж таки промова на святковому засіданні з приводу століття від дня народження І. Франка. В цій статті Тихонов говорить ті самі банали про Франка, які ми чуємо постійно від наших советських земляків — що Франко працював для „союзу” українського і російського народів і для ідеї „братської єдності”.

Якщо й працював Франко для „братської єдності”, то не „старшобратської” і не для „союзу” обидвох цих народів, а для вільної співпраці на правах рівності й незалежності. Він, очевидно, часто звертався до російської літератури і багато перекладав з неї українською мовою — багато більше ніж Тихонов з української — особливо твори, які відповідали його поглядам, але він вірив, що російські письменники, т. зв. революційні демократи, як Бєлінський, Чернишевський, Добролюбов і інші справді бажать волі і незалежності поневолених царатом народів. Тимчасом він, як і багато інших, трагічно помилився, бо „революційні демократи” і їх послідовники, російські большевики, проголосували прогресивні гасла, поки сами не дійшли до влади, а то-

ді не спромоглися зрезигнувати з російських імперіялістичних цілей і весь час винищують та русифікують український нарід не менше, як за царських часів. Словом, Тихонов, як і всі інші советські письменники й літературні діячі, натягають Франкову шкуру на своє московське копито, старанно промовчуючи все, що їм у Франка невиконливо, і ще вдають із себе „полум'яних друзів” України. Та якби він не захоплювався Франком, якби не вихвалявав його „русофільства”, яке було радше культурне ніж політичне, то все таки воно було правдивіше і щиріше ніж українофільство рос. „революційних демократів”, для яких визвольницькі гасла були тільки димовою заслоною. Вони одурили Франка і багатьох інших однодумців українського роду. Тихонов є одним із спадкоємців тих „революційних демократів” і продовжує їх ролю.

Як російський поет, Тихонов не рахується за першорядного, його позиція досить другорядна, хоч він і „поет революції”. Від перших днів большевицької революції він став її бардом. Писати почав ще десь перед війною (1913) — віком він майже ровесник нашого, померлого недавно, Максима Рильського (1895—1964), народився 1896 р. Під час першої світової війни воював в рядах царської армії, а потім перейшов до Червоної. По демобілізації поїхав у Петербург (1921) і зійшовся там з літературною організацією, що називалася „Серапіонові брати”, яка заступала погляд аполітичності літератури і віршової досконалости. Але коли створилася партійна організація письменників, Тихонов відразу переключився і став партійним поетом. З того часу він відомий теж як літературно-громадський діяч і організатор. Він організує, репрезентує, їздить на всякі літературні і нелітературні з'їзди, репрезентує російських письменників на різних конференціях, промовляє від їх імені і організації тощо. Знайомство його з Україною починається саме від такої репрезентації російської спілки письменників на святкуванні 125-річчя Т. Шевченка 1939 р. в Києві. А в 1956 р. він репрезентував російських письменників на святкуванні Франкових роковин у Києві, де мав „выступление”, яке пізніше надрукував як статтю п. з. „Великий каменярь”.

Перша збірка його поезій, „Брага”, вийшла 1922 р. а незабаром вийшла і друга, „Орда”, того самого року. Вірші обидвох збірок, це так звані „воєнні балади” і ліричні вірші, сповнені „революционного пафоса”, як відзначає критика, і органічної життєвої радості. Поет і сам каже про ці поезії, що йому хотілося розказати про складні почування молодого людини, яка вступала в революцію, що зруйнувала старий спосіб життя і почала творити новий світ, якого не знало людство. І головне, що творцем і господарем того нового світу був пролетарят, тому Тихонов відразу захопився і тим новим світом, і пролетаріатом, і тим усім, що пролетарят творив „для всього людства”. Вірші цих збірок, — треба відмітити — написані під впливом акмеїстичної поезики, яка вимагала досконалої віршової форми, ясности образів, точности вислову, виразної і відважної метафори, нових незвичайних порівнянь, сприймання явищ життя, як саможважних поетичних фактів тощо. Акмеїсти нагадують дечим наших неоклясиків, бо як одні, так і другі були прихильниками класичної поезії

з усіма її атрибутами. Дослідники знаходять у Тихонова сліди Гумільова і Мандельштама, передових акмеїстів (Струве). Навіть форма балади була тоді модна в акмеїстів. Однак в Тихонова між класицистичними віршами трапляються і романтично-символістичні, в яких тема революції опрацьована складніше, в стилі європейської романтичної балади кінця 18 ст., якій притаманна певна таємничість, загадковість, символічність і т. п. („Всадники“, „Возвращение Мефистофеля“, „Крыса“, Колымага“ та ін.). „Ліричним героєм“ цих віршів буває якийсь романтичний бунтар чи людина, що захоплюється романтикою революції, для якої готова віддати життя. В дійсності, це не була романтика, а чистий реалізм, бо російські революціонери справді віддавали за ту революцію життя, але чуже, мільйонів людей, які тієї революції не хотіли.

В третій збірці „Шукання героя“ (1927), що вміщала поезії 1923-1926 років Тихонов шукав „героя“ і незвичайного способу вислову, проте тематика його віршів залишилася й далі партійна. Це здебільша подорожні враження від поїздок, сповнені почувань пролетарського інтернаціоналізму, якого початок і кінець у Москві. Є тут вірші про Америку, Індію, Англію. Вірші цієї збірки відмітні хіба тим, що вони формою своєю неправильні, бо цей поет все ще шукав нових засобів вислову і нищив шаблонову форму вірша та ломив ритміку і вводив в одну строфу різні розміри, любувався в грімких фразах тощо. Разом із тим він шукав і нового героя, якого, до речі, не було потреби шукати, бо партія давно домагалася від поетів оспівувати „рабочий клас“. Знайшовши нового героя, комуністичного пролетарія, Тихонов заробив дві лєнінські премії та кілька інших медалів. А щодо нової форми, то так чи так, треба було прийняти соц. реалістичний метод і махнути рукою на „нові форми“. Тихонов зробив це з переконання, не з примусу, бо став пролетарським поетом з власної волі, оскільки центром „пролетарської революції“, якою він захоплювався, була все таки його „родина“ Росія, якій він, як патріот, вірно служив. І це зовсім закономірно.

Ще кілька збірок видав Тихонов в наступних роках, як от „Вірші про Кахетію“ (1935), „Тінь друга“ (1936) — вислід авторової поїздки до Європи на „Міжнародній конгрес письменників в обороні культури“ в Парижу. В цій збірці Тихонов намагався зобразити „розгублену, приречену на загибель, продану і зражену надходячому фашизмові Європу“. Збірка „Вогненний рік“ присвячена темі облоги Ленінграду німцями, „Вірші про Югославію“ (1947) присвячені югославській тематиці, а зб. „Грузинська весна“ (1948), нагороджена „Сталіном“ першого ступня, прославляє Грузію, „родину“ „найгеніальнішого“. Багато віршів друкував Тихонов циклами в журналах, як от цикл „Два потоки“ (1951), враження з поїздки в Пакістан і Афганістан, „На другому світовому конгресі мира“ (1951), що відбувся в Варшаві 1949 р. де була створена „Всесвітня Рада Миру“, якого Тихонов став членом. Все це, як бачимо, сучасна, актуальна советська політична тематика, яку Тихонов опрацьовував не за страх, а за совість, бо та тематика зовсім відповідала його політичним переконанням і його почуванням російсько-большевицького патріота.

Тому таку саму тематику опрацьовує він і в своїх поемах та прозових писань. Його оповідання бувають часто гостросюжетні, побудовані на незвичайних ситуаціях і випадках, але тематика прозової творчости та сама, що й поетичної, і часто вона є органічним продовженням поезій, як каже один із його дослідників (Малінкін), бо розвиває намічену в віршах проблематику.

В сучасній російській советській літературі Тихонов не має передової позиції. Попри весь свій советський патріотизм, він є письменником другорядним. В підручниках літератури його згадують між іншими, не спеціально, як інших великих поетів чи письменників. А голосний він головню тим, що він робить вітер в організації письменників і виявляє живу громадську діяльність. Українські письменники присвятили йому більше уваги як російськї, нпр., М. Рильський написав про нього статтю, „Поет і його книга”, а В. Ковалевський написав аж книжечку п. з. „Поет революційної героїки” (К. 1956), хоч для України чи для українськї літератури його заслуга ніяка, тому присудження Шевченківськї премії Тихонову незаслужене. Але можливо, що його „удостоїли” цією премією просто тому, що він очолював „Все-союзний Комітет для вшанування 150-х роковин Т. Г. Шевченка”. Може й таке бути, бо Советський Союз є країною всяких дивовиж. (далі буде)

М. Тихонов / УКРАЇНА

Я в роки дитинства, бувало,
Читати любив цілу ніч,
І з Пушкіним вкупі звучала
Для мене Шевченкова річ.
У віршах, піснях старбвинних,
В роздоллі, у славі звитяг, —
Ставала жила Україна,
Як спів, як душа, як життя.

На Київ я вперше поглянув
В красі тополиних цвітінь.
Синіша за синь океану
Дніпровська була далечинь.
Країна втішалася радо
Яскравим убранням садів.
В блокадних ночах Ленінграда
Про київськїй травень я снів.

Лунало в степах та долинах
Боїв гуготіння й виття.
Кипіла в борні Україна
Як спів, як душа, як життя.
І взимку у сорок четвєртїм
На Київ долину лїтак.

Безмежжям снігів
розпростєртим
Розкрилась мені широта.

Я бачив поля України —
Вона над мовчанням степів
Підносила чорні руїни
На білих долонях снігів.
Хай згинуть минулого тїні,
Хай в сонячнїм блиску згорять!
Знов квіти розквітнули нині,
Мїста і оселї стоять.
І радїсних зір миготїння
Осяює теплу блакить
В цю ніч українську весїнню,
Що жити без неї — не жить.
І зорї земнї тихомовнї
Говорять у відповід їм
Про сяйво життя, що наповнить
До неба піднесений дїм.

З блакиттю небес во єдино
Дніпровська злилася межа...
Безсмертно живи, Україно,
Як спів, як душа, як життя!

Огляди і рецензії

Володимир Наддніпрянець: „НА ЛІТЕРАТУРНОМУ БАЗАРІ”, поезія, проза і публіцистика Івана Багряного. Спілка Визволення України, Мюнхен-Нью-Йорк, 163 стор.

Звичайно, в нас прийнято, що як про покійника не маєш сказати нічого доброго, то краще не кажи нічого. Однак це не відноситься до працівників на культурній ниві, а зокрема до письменників. Про останніх, майже завжди починають говорити по їх смерті.

Ця велика розвідка д-ра В. Наддніпрянца про Івана Багряного, видно, здана до друку ще за життя письменника, бо в ній автор звертається до Багряного як живої людини. Розвідку д-ра В. Наддніпрянца читається з цікавістю, від початку до кінця. В ній автор розглядає крізь призму політичної програми СВУ всю творчість Ів. Багряного. Зміст цієї розвідки можна передати кількома абзацами з кінцевого розділу п. з. „Висновки”:

„В своїх заявах про літературу І. Багряний особливо виступав проти наслідування європейських зразків, але в дійсності сам став епігоном епігонів, здебільша російських поетів і письменників. Некритичне наслідування М. Хвильового, викликає несмак. Ів. Багряний не зміг вирватися з полону творчих метод підсоветської пропагандивної а тому й антихудожньої літератури, (яка) вбиває творчість і мистецтво. Його проза й публіцистика є суцільною ілюстрацією до цього сумного факту. ФАЛЬШУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ подій і фактів теж взято ним з арсеналу тієї підсоветської партійної літератури. Ціла літературна продукція його є з погляду форми літературною кашею, де часто зміст протирічить формі і методи відображення явищ і характерів, виявляють гостро тенденційну, антимистецьку суб'єктивність доведеної до патетичної гіперболізації.

„Його пропагандивний підхід до літератури, майже ідентичний з большевицькою агіткою, викликає можливість різноманітності людських думок, багатства ідей і психологічних переживань. У Івана Багряного літературна творчість вкладає в певну односторонність, затиснену категорично півпролетарську ідейну схему, де немає місця для толеранції інших думок і гри протиріч, що часто є і єднанням різноманітностей.

„Тому, що літературна продукція Ів. Багряного, яку він розглядає її як „знаряддя БОРОТЬБИ” в цілому спрямована на пропаганду клясової диференціації української нації, на агітацію за Гегемона-пролетаріату, на вихвалювання комуністів українського роду, більшість яких, як ідеїні комуністи, вже РЕГАБІЛІТОВАНО МОСКВОЮ констатуємо, що Ів. Багряний і насправді практично йде в ногу з під'яремною літературою на Батьківщині, що мусить творити на соціальне замовлення Москви.

„Але ЧОМУ виконує це „соціальне замовлення” письменник Ів. Багряний тут в у мовах вільного світу? І навіть ЧОМУ тут, „вибравши свободу”, Іван Багряний став на рейки пропагатора і агітатора зразків революційно-большевицько-російської літератури? Він навіть силоміць хоче втиснути її до світової літератури (мова йде про організовані Ів. Багряним переклади його творів на чужі мови, С. Р.), негідними засобами, знову пов'язавши цю свробу з іменем... Петлюри.

„Ми вважали за наш принциповий обов'язок написати цю критичну розвідку, щоб з'ясувати ідейно-суспільну вартість літературної творчості Ів. Багряного для нашої нації... щоб з'ясувати також і мистецьку вартість цієї творчості для розвитку культури нашого народу і її найважливішої галузі – письменства”.

На цю розвідку В. Наддніпрянца про творчість Ів. Багряного можна дивитися різно. Проте, найбільшим її недоліком є те, що Наддніпрянець політичні переконання Ів. Багряного скрізь перемішує з літературною творчістю. Для літератури зовсім байдуже, чи був Іван Багряний ширим уредістом чи замаскованим укапістом. Це справа досліду його суспільно-політичної діяльності, і цього не треба змішувати з його белетристичною творчістю.

Ця критична розвідка В. Наддніпрянца про Ів. Багряного, як письменника й публіциста є переповнена упередженістю автора, як політичного противника. Однак книжка ця буде дуже потрібна кожному, хто буде досліджувати

творчість і діяльність Івана Багряного. Наддніпрянець розкриває багато дещо такого, що стане допоміжним для кращого розуміння кожного його белетристичного та публіцистичного твору, і його як політичного діяча на еміграції.

Ст. Радіон

Віталій Волков. Довбуш; роман. Видавнича Спілка „Тризуб”, Вінніпег, Канада. 1964. 304 ст. (Не названо виконавця ілюстрацій-дереворитів).

Від трагічної смерті Довбуша проминуло понад двісті років, проте його постать дораз більше прихляє до себе увагу дослідників і літераторів. Дійсно небуденна постать здібного організатора, обдарованого швидкою орієнтацією й відвагою, що кидав свій невеличкий відділ далеко поза межі рідних околиць. Не дивно, що його короткотривала діяльність лишила спогад у селянських масах, що позначився численними оповіданнями та піснями про їхнього ватажка.

Твір В. Волкова — останній вияв зацікавлення Довбушем літераторів. З його попередників належить згадати недавню драматичну поему Л. Первомайського „Олекса Довбуш”, та фільм під тим самим заголовком, що його можна було оглядати й на еміграції*).

Про Довбуша існує кілька наукових праць, що, на підставі архівних дослідів, ствердили правдивість багатьох народніх переказів про ватажка. На цих переказах, припускаючи, сперся й автор цього найсвіжішого твору.

Твір охоплює останні роки Довбуша, коли він виступав як месник за кривди пригноблених гуцулів. Подрібно описані головні вчинки Довбуша. Оправдано багато місця приділено коханню Довбуша, що призвело його до загибелі. Цим мотивом пов'язані окремі самостійні розділи й цим оправдується окреслення цього твору, як „роман”.

Цей роман матиме успіх у читача, бо ж там незвичне середовище, сильні постаті, яскраві почування та відважні вчинки, що кінчаються, — явище рідкісне в нашій літературі, — перемогами героя. Книга не мусіла б кінчатися смертю героя, а однією з його перемог, хоч і смерть не

пригночує читача, — вона майже природно закінчує пригодноцьке життя ватажка.

Стилево твір не дорівнює попередній книзі Волкова, — збірці оповідань. Автор наявно сильніший в коротких оповіданнях, позначених сюжетною винахідливістю та проблематиками гумору. Натомість у довгому творі наявна неоднотайність розповіді. Поруч із сповільненою розповіддю від автора й натуралістичними діялогами, вставленими, зложені під народній речитатив, уривки („То не чорна хмара плыве по небозводі, то не буря вие...”), що витворюють строкатість твору. Рясніють втерті вислови та порівняння, що давно вже втратили образність („Уста були трохи розкриті. Як у троянди, що почала шойно розпускатися”; „Скочив на коня й полетів, як вихор”, „... юнаки... прилетіли мов орли”; „дістав окреме спеціальне замовлення” чи навіть „таке почалося в горах, наче в Содомі з Гоморою”).

Якщо автор працює над іншими великого розміру творами, то багатократне відшліфовування необхідне, інакше й там будуть пояснювання самозрозумілого, як нпр. „... придулилась, не відриваючи зору від каменя. Була зачарована самоцвітом”.

Віталія Волкова читальницька публіка знає з його книги „Загадковий перстень” (В-во „Америка”, 1951) та з низки оповідань у журналах. Належить він до групи, що продовжує традиції непоказного реалізму 19 віку. Проти цієї, найчисленнішої представленої в еміграційній прозі групи бунтується зрізничкована течія модерністів, з її найактивнішим виявом — Ігорем Костецьким.

Бувши у виразному відступі в 20-30-их роках, реалістична течія за останнє десятиріччя значно зміцнилася. Спричинено це попитом на приступно написані твори, що їх сприймають і ті читачі, що їхнє знання рідної мови поважно знизилось або й не розвинулось. На Україні таких творів вимагає панівний напрямок соціалістичного реалізму. Отож і тут

*) Варто занотувати тут і повість про Довбуша В. Гжицького п. з. „Опришки” К. 1962. — Ред.

спонуки лежать у площині позами-стецькій, хоч це не значить, що цей

напрямок не може пишатись знач-ними мистецькими досягненнями.

І. К-ий

Ярослава Сосенко-Острук. Оля; повість. Нокладом авторки. Мюнхен, 1963. 150 стор.

Новий твір Ярослави Сосенко-Острук „Оля” призначений, як здогадуємось із стилю розповіді, для молоді. Подібно, як її попередня повість, „Христина”, в ньому зображений відтинок недавнього минулого нашого народу. Цим разом, це життя і побут галицької священничої родини, її середовище напередодні першої світової війни. Це події, що заторкують її долю під час і після війни, за польської окупації.

Авторка не вибрала надто широкого полотна для зображення подій. Вони стосуються вузького круга її персонажів. Однак і на цій невеликій площині відбилися жахіття війни, героїчний змаг Українських Січових Стрільців за свою державу та жорстокість і пажерливість окупанта. Колесо історії прокотилось над тихою садибою галицького „єгомостя і їмості”, де інтереси духовного пастиря дуже тісно поєднувались з піклуванням про господарський добробут приходства.

Українське католицьке духовенство відіграло поважну роль у процесі національного розвитку Галичини за австрійської влади. Священничі роди, що їх тяглість переходила з покоління в покоління, були силою факту тією вищою верствою, яка заступила давню українську спольщену знать Галицької землі. Це верства з консервативним способом думання, одначе з природною близькістю до народу. Тому ця тема заслуговує на ширшу монографію або на глибше потрактовану повість.

Твір Яр. Сосенко-Острук, це радше белетристично оформлена хроніка того періоду. З присвяти можна здогадатись, що авторці послужили до твору автобіографічні моменти. Героїня повісти, Оля, не знайшла в авторки глибшого психологічного наświetлення. Вона, наче вимріяна авторкою героїня, нарисована на тлі побуту її середовища, у своєму розвитку вона не виростає з нього органічно і тому твердження авторки, що Оля переросла своє оточення,

мало переконливі для читача. Людина дозріває, доходить до визнавання особистих і національних ідеалів через нелегкий, а нераз і болучий процес пізнання; а відстань між твердженням підлітка Олі в повісті, що то мусить бути дуже приємно дівчині бути на війні, і повною посвятою працею для її народу, доволі велика. Також її особисті переживання чи переходи між певними їх фазами, накреслені фрагментарно; ми не бачимо, наприклад, жадної згадки про те, яким чином місце молодого українця поручника (без імени!) в серці дівчини зайняв так легко поручник Сергій Безрукий, адже вона покохала була першого з них, хоча й називає це прозорлива Явдошка тільки першими пролісками кохання. Якщо авторка не ставила собі завдання дати поглиблену аналізу своєї героїні, то природніше було б придумати інший заголовок твору. Адже саме тут тоят яскравіше і точніше представлене. Доволі живо і з любов'ю зображені старі — отець і „їмость” Синенки з усіма їхніми недоліками й позитивами. Вони типові для свого середовища. Найкраще опрацьованим персонажем твору є фірман Михась; це кість від кости вірний до смерти син своєї рідної улюбленої землі. Він одчайдушно боронить гідність українського національного духа, заступаючись за знівечений ворогом портрет Шевченка, за що платить своїм життям.

Щодо цілоти твору, треба сказати, що він робить враження праці, написаної в поспіху. На нашу думку, нелегкі емігрантські умови життя наших письменників не уповноважують їх випускати в світ не виношені, не зглиблені твори, тим більше, що вони мають стати духовою поживою для нашої молоді. Тому очікуємо кожної української книжки як нового осягу в нашому літературному процесі. Ми певні, що досвідчена авторка бездоганних попередніх повістей не допустила б, при меншій поспіху, внутрішньої непов'язаності епізодів, та й у деталях, — її персонаж, нпр., поручник, не порівнював би вроди золотокої Олі з мавкою з „Лісової Пісні”, що її харак-

теризують чорні з зеленим полиском коси. Також мовна редакція була б напевно ґрунтовніша, ніж у творі, який рецензуємо. Варто було б авторці призадуматись над цими ши-

рими заввагами, перед випуском у світ наступного твору чи передруком попередніх.

Н. І. Пазуняк

Марта Чиж: „ЖІНКА І ДИТИНА В МОДЕРНІЙ СИСТЕМІ НЕВІЛНИЦТВА СРСР“. Переклад на англійську мову Ольги Приходько. Накладом СУЗЕРО — Торонто і ДОБРУС Нью Йорк, 1962. Обкладинка роботи Луняна Кита. 176 стор.

Відгуки про злочини червоної Московії з року на рік збільшуються. Сучасна Московія після большевицького перевороту натворила стільки жахливих злочинів проти людини й людства, винищила стільки невинних людей, що зойки замордованих большевицькою державною адміністрацією по тюрмах і по-дикунському замучених по концентраційних таборах безперестанно прориваються, як ніби з-під землі, устами очевидців і в'язнів про те якесь несповна розуму людовбивче мрякобісся червоної Московії.

Історія знає вибухи кривавих помст, криваві розправи в міжплеменних війнах, походи варварів, муки середовічних інквізицій, але все те разом не дорівняє тим народобивчим злочинам большевиків упродовж їх існування в російській імперії.

Большевицький режим є найнебезпечніший перш за все тим, що він завжди говорить одне, а робить інше. Назовні культурно-огладний, а всередині до безмежжя brutальний, хамський і потворний до безтями. До таких ось, власне, висновків доходить читач, прочитавши цей твір

Марти Чиж. Сила цього твору в тому, що про ті всі большевицькі людовбивства авторка говорить спокійно.

Вона подає большевицькі закони, щоб під ними показати, що їх самі большевики зовсім не тримаються, а внесли до конституції для гламу й замилювання очей чужинцям та своїм всередині СРСР, а не для правопорядку. Від большевицької „революції“ до нині там ніколи не було правопорядку, там від самого початку був закон джунглі, він і тепер діє, лише модерними засобами у всеімперському масштабі. Безглузде винищування людей як існувало, так існує сьогодні. Як людина не була певна свого життя колись, так вона не є певною й сьогодні. А це і є джунглі, а не держава з унормованими конституцією взаєминами поміж людьми.

У цьому творі не має сентиментально-гірких ридань над жертвами большевицького людовбивства й бажання викликати співчуття чужинців до жертв. Марта Чиж у своїй книжці англійською мовою з величезним бібліографічним списком джерельних матеріалів показує часто неймовірно, але правдиві злочини червоної Московії, її мрякобісся й безглуздя.

Тих, що вивчають СРСР, тепер є вже багато на світі і для них ця книжка М. Чиж буде цінним підручним матеріалом.

Ст. Радюк

Петро Шумовський: ОСТРІГ. Історичний нарис. Накладом Інституту Дослідів Волині і автора, Марґет-Анґлія, Вінніпег-Канада. Обкладинка В. Мошинського, 1964, 28 стор.

Нарис д-ра П. Шумовського про княжий ОСТРІГ, безперечно, цікавий, зокрема для тих, хто цікавиться історією повстання українського друкованого слова та започаткування розвитку й поширення вищої освіти в Україні.

Історія Острога, це частина історії України, вона бурхлива, імпо-

зантна, зокрема, за часів великого князя Костянтина Костянтиновича Острозького. Між іншими, ось такі ствердження знаходимо в нарисі:

„Рух освітній з Острога поширився тоді на цілу Волинь і цілу Україну. За прикладом Острозької Академії постають школи: 1586 р. Львівська Братська Школа, 1588 р. Виленська Братська Школа, 1592 р. Берестейська, 1596 р. Могилівська.

Остріг, це був символ національного відродження, що надхнув могутнім динамізмом розквіт козацтва

в слiдуючiм 17-iм ст., й заважив на тiм, що козацька Україна постала й залишилась православною. Добре це, чи зле, але це факт. Козаки боролись за „нацiю козацьку, за честь i за вiру”.

„По смертi кн. Костянтина, стяг боротьби за права Руси-України переходить до Києва, в руки Сагайдачного i його спадкоємцiв, а в визвольних змаганнях до Хмельницького. Поруч мотивiв національних, стоять мотиви релiгiйнi, православнi”.

Цей iсторичний нарис д-ра П. Шу-

мовського про наш iсторичний Острiг з довгим списком джерельних матерiялiв є добрим вкладом у нашу iсторiографiю. Книжка ця буде потрібна тому, хто буде вивчати постання освiти на Україні, постання Берестейської Унii, Козацьких повстань, включно до причинок найновiшої iсторii наших визвольних змагань. Дарма, що ОСТРiГ з променюючого освiтою й українською великопанською величчю князiв Острозьких став нинi звичайним провiнцiйним мiстечком Волини.

Ст. Радiон

Вже вийшла з друку повість Ярослави Острук

РОДИНА ГОЛЬДІВ

Книжка в полотняній обгортці коштує 3.50 дол.,
а в звичайній 2.50 дол.

Висилаю книгарям і тим, хто книжку замовлять.

Для книгарень знижка.

Адреса:

Yaroslawa Ostruk
1120 Cheltenham Ave., Philadelphia 26, Pa. — USA

ВИСИЛКОВА КНИГАРНЯ «КИЇВ»

МАЄ НА СКЛАДІ ТАКІ КНИЖКИ:

В. Гайдарівський: <i>А світ такий гарний...</i> оповідання	\$2.50
В. Гайдарівський: <i>Заячий пастух</i> , повість	2.00
Д. Гуменна: <i>Вічні вогні Альберти</i> , оповідання	2.50
Діма: <i>Третій берег</i> , поезії	1.50
І. Евентуальний: <i>Проти шерсти</i> , сатири й гуморески	2.00
О. Керч: <i>Альбатроси</i> , роман з життя мистців	2.50
І. Шанковський: <i>Дисонанси</i> , поезії	2.00
О. Луговий: <i>В кігтях двоголового орла</i> , істор. повість	3.50
П. Мірчук: <i>В німецьких млинах смерти</i> , спом. з конц. таб.	2.00
П. Мірчук: <i>Степан Бандера</i> , біографічний нарис	2.00
І. Нагаєвський: <i>Рим і Візантія</i>	2.50
І. Нагаєвський: <i>Історія України</i> — англ. мовою, в оправі	5.00
М. Понеділок: <i>Вітаміни</i> , гумористичні оповідання	3.00
М. Понеділок: <i>Соборний борщ</i> , гумористичні оповідання	3.00
В. Сібо: <i>Літаючі самоцвіти</i> , оповідання для молоді	0.80
О. Соколовський: <i>Богун</i> , історична повість	3.00
Е. Стріха: <i>Пародези і Зозендропія</i> , сатира	3.00
М. Струтинська: <i>Помилка доктора Варецького</i> , оповідання ..	1.50
Ю. Тис: <i>Звідун з Чигирина</i> , історична повість	2.50
Ю. Тис: <i>Рейд у невідоме</i> , пригодницька повість	1.80
Т. Шевченко: <i>Кобзар</i> у 4 томах за ред. Л. Білецького	25.00
В. Лесич: <i>Ліричний зошит</i>	11.50

ВЛАСНІ ВИДАННЯ „КИЄВА”:

Б. Антоненко-Давидович: <i>Землею українською</i> , мист. реп.	1.80
Р. Гаггард: <i>Дочка Монтезуми</i> , пригод. повість, I і II част.	3.00
М. Куліш: <i>Народний Малахій</i> , драма	1.00
<i>Львів</i> — літературно-мистецький збірник, ювілейне видання ..	10.00
В. Марська: <i>Буря над Львовом</i> , повість	2.20
Е. Маланюк: <i>Влада</i> , збірка поезій	1.00
Б. Поляннич: <i>Генерал W</i> , шпигунська повість	2.50
<i>Слово о полку Ігореві</i> , ювілейне видання	13.00
О. Черненко: <i>Людина</i> , поема	1.00
Д. Ярославська: <i>Поміж берегами</i> , повість	2.20
Д. Зеров: <i>Каталептон</i> , збірка поезій	1.00

ШКІЛЬНІ КНИЖКИ:

Б. Романенчук: <i>Читанка для II року навч. української мови</i> ..	2.00
Б. Романенчук: <i>Читанка для III року навч. української мови</i> ..	1.50
Б. Романенчук: <i>Читанка для IV року навч. української мови</i> ..	1.50
Б. Романенчук: <i>Українська мова</i> , граматичні і правописні вправи для I і II року	1.00
С. Рудницький: <i>Географія України</i> , доповнене і іл. вид.....	2.50

Приймаємо замовлення на всі інші книжки, які появляються

Замовлення шліть на адресу:

“KYIW”, 4800 N. 12th St., Phila. 41, Pa.